

DIMENSIUNEA RAȚIONALĂ A DREPTULUI ȘI DREPTURILOR DIN PERSPECTIVA LUI MIRCEA DJUVARA

THE RATIONAL DIMENSION OF LAW AND RIGHTS FROM THE VIEWPOINT OF MIRCEA DJUVARA

Valentin MĂRGINEANU,
lector univ., USM

CZU: 340.12:141.132(498)

Summary

The article proposes a comprehensive analysis of the problem of rationality of law and rights as conceived by the great Romanian thinker, philosopher and lawyer Mircea Djuvara during the interwar period. In this context, the thinker's views on the rational foundation of the legal phenomenon, the foundation of positive law through its reference to rational law, the formulation of logical principles of legal knowledge, the demonstration of the indispensability of rational law in legal systems are presented and analyzed. The common logical structure and common ethical foundations of law and morality, which in fact served as the basis for the formulation of the concept of rational law, are analysed. The mechanism of formation of general legal rules, which form the content of rational law, is identified. It also argues the implications of rational law both in the process of lawmaking and in the process of applying the rules of positive law.

Keywords: *rational law, positive law, morality, law-morality relationship, justice.*

Incursiunea în istoria doctinelor juridice permite sinteze asupra unor majore influențe ale concepțiilor formulate de autori cu o valoare incontestabilă. În această perspectivă a valorii și contribuției aduse în cultura filosofico-juridică românească este remarcabila personalitate - M. Djuvara, recunoscută și la nivel european. Personalitate marcantă a culturii românești, Mircea Djuvara, rămâne a fi o prezență necesară în conținutul oricărei cercetări din domeniul filosofiei juridice și teoriei dreptului, având calitatea de punct de reper în cunoașterea și analiza dreptului. Personalitatea acestuia, în opinia ilustrul jurist, filosof și gânditor italian Giorgio del Vecchi „...prin vastitatea și profunzimea încercărilor sale, trebuie să fie recunoscut nu numai cel mai mare gânditor român, dar și ca unul dintre cei mai mari gânditori contemporani în domeniul filosofiei dreptului” [1, p.166]. „Pentru filosofi dreptul rămâne o taină, pentru juriști filosofia e o și mai mare taină”, constata prof. univ. dr. Gheorghe C. Mihai, afirmând că nu găsim în România, „înainte de Djuvara, lucrări de filosofia dreptului, în sensul hegelian sau kantian al termenului, iar după Djuvara tentativele sunt palide, cu respirație scurtă...” [2, p.11]. „Obişnuți a vedea la Mircea Djuvara un gânditor asupra problemelor juridice, facem abstracție, de cele mai multe ori, că ne aflăm în fața unui cercetător al întregii realități: atât prin marile sale sinteze depășind sfera dreptului, cât și prin noutățile științifice, de cele mai multe ori cu caracter interdisciplinar” [3, p. 7], remarca B.

Berceanu, unul din cercetătorii lui M. Djuvara. În necrologul rostit la Academia Română de Dimitrie Gusti, președintele acesteia, se spunea: „Mircea Djuvara a fost nu numai un filosof și un scriitor, ci un apostol al ideii naționale, făcând să scoabă problema filosofică din cer pe pământ, pentru a o închide în sufletul său și a o interioriza”.

Subiectul asupra căruia revenim în acest conținut este unul ce apare ca axă centrală a operei lui M. Djuvara. Acest fapt se datorează mai multor subiecte de interes pentru o filosofie și teorie a dreptului din perspectiva cercetării științifice a dreptului actual, printre care vom accentua: plasarea în centrul analizelor fenomenului juridic prin cunoașterea dimensiunii raționale a acestuia; relaționarea dreptului pozitiv de dreptul rațional; formularea principiilor logice ale cunoașterii juridice; demonstrarea caracterului indispensabil al dreptului rațional în sistemele juridice.

Problema raționalității în drept apare ca una extrem de dificilă și considerată inutilă cercetărilor științifice, dar care în opinia noastră este una de relevanță majoră din mai multe puncte de vedere, la care vom atrage atenție pe parcursul conținutului în care ne propunem accentuarea dimensiunii raționale a dreptului și drepturilor. După cum afirmă Ion Craiovan, „a contura schița unui tablou referențial cu privire la raționalitate în drept, cu intenția de a desprinde criteriile de raționalitate pentru progresul juridic, reprezintă un demers dificil, care pare chiar utopic” [4, p.152]. Autorul consideră că un asemenea studiu ar implica, inevitabil, o serie de întrebări la care nu s-au oferit răspunsuri, deși se regăsesc în întreaga filosofie și doctrină juridică, cum ar fi: *Rațiunea umană cunoaște o anumită tipologie pe terenul juridicității? În ce constă întemeierea rațională a dreptului? Care este experiența rațională a dreptului? Care este experiența rațională a dreptului degajată din locul și rolul dreptului în lume, din specificitatea, funcționalitatea și finalitățile sale la nivelul sistemului social? Cum poate fi valorificată această experiență?* [4, p.153]

În pofida aparențelor, necesitatea demersurilor științifice care ar veni cu clarificări în acest sens este cât se poate de argumentată. Pentru stabilirea adevărului în domeniul juridic este necesară stabilirea conformității sau neconformității necesare a faptelor investigate cu valorile dreptului. În mod obișnuit, acest lucru se realizează prin raportarea faptelor la normele juridice pozitive, care reprezintă un consens realizat în cadrul societății asupra posibilității de realizare a justului. Însă istoria, dar și actualitatea, ne demonstrează faptul că nu întotdeauna normele juridice pozitive (și implicit dreptul pozitiv) sunt conforme cu înfăptuirea justiției. Anume din acest considerent, în vederea asigurării obiectivității evaluărilor juridice, este necesară raportarea la un element situat deasupra dreptului pozitiv. „Adevărul unei cunoștințe juridice nu se poate datora, în mod exclusiv, unor elemente mereu schimbătoare, și uneori chiar îndoielnice, precum sunt normele pozitive de drept, ci el trebuie să beneficieze de o întemeiere obiectivă, care să-i confere un caracter rațional și logic” [5, p.145-146].

Abordarea dintr-o perspectiva unui raționalism accentuat a problemelor de filosofie a dreptului la M. Djuvara se conturează începând cu teza sa de doctorat cu genericul „*Le fondement du phénomène juridique. Quelques réflexions sur les principes logiques de la connaissance juridique*”, susținută în anul 1913 la Paris și dedicată lui Titu Maiorescu, cel care l-a familiarizat pe M. Djuvara cu filosofia kantiană și i-a influențat decisiv dezvoltarea intelectuală. Teza de doctorat cuprinde, în linii mari, majoritatea problemelor pe care gânditorul român le va dezvolta ulterior în lucrările sale, inclusiv primele elemente distinctive dintre *drept* și *morală* de inspirație kantiană. Formularea conceptului *dreptului rațional* a avut la bază anume structura logică comună și fundamentele etice comune a *dreptului* și *moralei*.

În istoria evoluției sale, raportul dintre drept și morală a evoluat pe două direcții principale: (1) dreptul conceput ca un minim de morală („justiție prin drept și morală”); (2) corespunzătoare pozitivismului juridic („ordine de drept fără morală”) [6, p. 219]. Într-o formă sau alta, direct sau indirect, prima direcție este legată de doctrina kantiană și neokantism. Sub influența lui Im.Kant și a neokantismului, M.Djuvara abordează subiectul relației drept – morală, dar subordonează dreptul față de morală afirmând că dreptul nu poate fi înțeles fără morală, dar și nici nu poate fi practicat în afara unui minim moral, considerăm noi. Funcția dreptului este de a ocroti posibilitățile de desfășurare ale activităților morale, de a coordona și armoniza aceste activități, astfel încât fiecare persoană să aibă libertatea de a-și realiza propriul destin moral. Astfel dreptul implică libertatea morală și juridică și are la bază o anumită toleranță morală și juridică. Anume libertatea și toleranța reciprocă formează temeiul oricărei relații juridice în societate.

Analizele și opinii formulate de către M. Djuvara se pretează într-o formulă perfectă pe probleme care sunt de relevanță și stringentă soluționare în condițiile de moment prin care se caută identificare fundamentelor creșterii eficienței și calității justiției. Prin multiplele reforme care au fost inițiate în Republica Moldova s-au făcut încercări de a identifica acel fundament care ar determina profilul moral al justiției moldovenești. Anume în această perspectivă poate că este relevant și în cazul unor perspective sectoriale asupra mecanismelor de asigurare a funcționalității dreptului să revenim la concepții care în egală măsură, cea a complexității și simplității, indică traseul parcursului spre o abordare general acceptată a problemelor majore din cadrul filosofiei și teoriei dreptului. În această perspectivă gânditorul afirmă că fundamentarea dreptului pe morală este absolut evidentă, dacă admitem că esența dreptului în general și a dreptului pozitiv în special se află în ideea de justiție. Or, Justiția, ca ceva obiectiv just, nu poate fi imorală și nu poate fi concepută ca imorală o justiție ideală și perfectă. Însă, spre regret am asistat tot mai mult ca anume aceasta să fie una dintre marile probleme ale justiției moldovenești – *amoralitatea*. De aceea și este nevoie să revenim la acel fundament rațional care să asigure minimul de moralitate, necesar pentru a impulsiona constituirea unei *Justiții veritabile*, care asigure realizarea dreptului și protecția drepturilor.

Norma juridică pozitivă nu se aplică numai datorită forței publice, ci, în primul rând, pentru că corespunde unei necesități morale a societății, opinie care nu poate fi recunoscută nevalită și lipsită de semnificații de relevanță actuală. Deși admite că în unele cazuri dispozițiile sau aplicațiile dreptului pozitiv pot fi incompatibile cu morala, M.Djuvara susține că aceste situații nu argumentează incongruența între drept și morală. Aici avem fie un drept pozitiv nedrept sau insuficient, fie o aplicare nedreaptă sau insuficientă a unei dispoziții juridice, care nu pot reprezenta un adevăr juridic. Relaționând aceste aspecte cu practicile naționale, vom identifica cercetări și opinii ale reprezentanților unor autorități care au dezvoltat în cadrul discursului public și în conținutul lucrărilor științifice problema existenței legilor ilegale. În aceeași perspectivă poate fi plasată și problematica erorilor, care s-au cam înmulțit în practica juridică actuală, care sunt justificate prin invocarea dreptului de a greși, contradicții existente, proceduri defectuoase etc. Totuși, erorile nu pot constitui esența oricărei științe și trebuie puse la punct, înlăturate, prin intervenție și raționalitate riguroasă. În legătură cu aceasta, M.Djuvara consideră că în drept progresul constă în armonizarea acestuia cu morala și o influențare tot mai puternică a lor, în sensul că orice faptă pentru a avea un efect juridic, trebuie să apară în lumina unei realități morale. Drept argumente sunt aduse nu numai anumite noțiuni morale, transformate în noțiuni juridice (buna credință, echitatea, onoarea, bunele moravuri etc.), dar și conceptul fundamental al dreptului că orice faptă contrară moralei nu produce efecte juridice și nu este ocrotită de drept. De fapt, morala apare ca intermediară între drept și relațiile sociale la care acesta se aplică. Tot ce este drept trebuie să fie și moral, fără ca tot ceea ce este moral să aibă și o semnificație juridică, dar este de neconceput o justiție imorală.

Morala, ca totalitate a aspirațiilor ideale ale conștiinței, este fundamentul pe care a fost și trebuie să fie în continuare constituit, definit și aplicat dreptul. Or, în condițiile în care dreptul este construit înafara unor idealuri morale, atunci acesta nu ar mai exista și s-ar identifica cu forța. Adică poate ar fi necesar de accentuat semnificația spirituală și materială a dreptului printr-o perspectivă metafizică și transdisciplinară, datorită relevanței majore pe care îl are pentru omul contemporan.

Și dreptul, și morala sunt realități cu caracter social, în sensul că orice cunoaștere juridică sau morală se aplică unei activități sociale și o implică în mod necesar. Mai mult ca atât, în ambele cazuri (cel al dreptului și moralității) aprecierea acestor sisteme normative ca realități nu sunt simple constatări, ci aprecieri raționale ce se fundamentează pe necesități umane și sociale, care se reflectă în conținutul regulilor de drept și regulilor morale, adică în conținutul logic normativ al regulii. În consecință, centrul de greutate și nucleul aprecierii raționale este ideea de obligație, manifestată foarte puternic în drept, dar prezentă și în conținutul normelor morale existente în societăți.

Un alt argument în explicare conexiunii dintre drept și morală, după M.Djuvara, se regăsește în evaluarea evoluției instituțiilor juridice și eficiența acestor

tora. Și atunci când revenim asupra surselor care au generat instituțiile juridice, recunoaștem rolul important al ceea ce știința dreptului numește intenție, care nu poate fi apreciată în afara unui exercițiu intelectual de raportare la moralitatea funcțională a societății în care se realizează dreptul. Orice faptă a unei persoane nu are nici o semnificație juridică dacă nu este rezultatul unei voințe raționale libere.

Există astfel o unitate fundamentală în structura rațională a dreptului și moralei. Acesta este motivul pentru care cele două sisteme normative formează un ansamblu, poate chiar un tot unitar, caracterizat de cunoștințe, fără ca acest ansamblu să poată avea în mod rațional contradicții definitive. Totodată, dacă din punct de vedere al raționalității teoretice trebuie să insistăm pe această unitate dintre drept și morală, atunci din punct de vedere al unei raționalități practice trebuie să recunoaștem și recurgem la distincții, opinie formulată de M. Djuvara, și pe alocuri susținută și de noi în condițiile unui utilitarism funcțional social.

Pentru a distinge între cele două forme de raționalitate (teoretică și practică) care determină formula distinctă de înțelegerea a dependențelor dintre drept și morală, vom face referință la propunerea cu care vine M. Djuvara, de a lua în considerare natura activității luate ca obiect al judecării în calitate de criteriu de delimitare dintre o judecată morală și o judecată juridică. Având acest criteriu de referință vom accentua că morală are ca obiect al judecării aprecierea faptelor interne de conștiință, ale intențiilor omenești, iar dreptul are ca obiect al judecării aprecierea faptelor externe, materializate ale persoanelor în relațiile lor cu alte persoane, aducă am zice diferența dintre aprecierea faptei pe plan fizic și pe plan juridic. Evaluarea conduitelor, comportamentelor și circumstanțele, contribuie ca aprecierea juridică să devină drept pozitiv.

Dintr-o perspectivă a unei filosofii a dreptului, în legătură cu analiza raportului dintre drept și morală, ca formule manifeste ale raționalității trebuie să revenim și la unele influențe, dependențe și diferențe dintre M. Djuvara, A. Comte și Im. Kant, chiar dacă acest subiect ar putea fi un studiu complex independent. Prin prisma criticii pozitivismului juridic și a precursorului acestuia A. Comte, care recunoaște doar realitatea exterioară manifestată prin experiență, M. Djuvara scoate în evidență caracterul rațional al dreptului. În acest sens, el afirma că dreptul rațional nu poate fi confundat cu morală, invocând cel puțin două argumente: (1) avem norme morale care posedă sancțiuni și avem norme juridice fără sancțiuni; (2) dreptul oferă sancțiunii o legitimitate juridică, dar sancțiunea nu reprezintă esența dreptului. Urmându-l pe Kant, M. Djuvara afirma că dreptul, deși este cu totul separat, are „rădăcina în morală, legătura dintre cele două începând de la aceeași judecată comună de natură rațională și conștiințele lor trebuind să posede aceeași structură logică” [7, p.96]. Concluzia la care ajunge M. Djuvara referitor la raportul drept-morală evidențiază unitatea indispensabilă a structurii raționale a dreptului și moralei. Regulile dreptului și moralei formează un tot distinct și caracteristic, diferit de toate celelalte norme de conduită, deoarece se întemeiază rațional.

La M. Djuvara dreptul apare în două forme: drept rațional și drept pozitiv [8, p.181]. Primul reprezintă aspectul de apreciere, iar cel de al doilea reprezintă aspectul de fapt, asupra căruia trebuie aplicată cu exactitate aprecierea.

În dreptul rațional sunt judecate faptele sociale „numai prin rațiune din punctul de vedere al rațiunii pure”, făcând abstracție de prevederile dreptului pozitiv. Noi, de obicei, așa judecăm faptele oamenilor și numai ulterior le încadrăm în normele dreptului pozitiv [8, p.181]. Astfel ajungem la cunoașterea unei justiții obiective, valabilă pentru rațiune la fel ca și aceea a realităților naturii [8, p. 182]. Aceasta determină un ideal de justiție în continuă transformare, după împrejurările sociale [8, p.226]. Ceea ce ține de dreptul pozitiv, gânditorul consideră că „fără ideea de justiție care îl domină, dreptul pozitiv rămâne numai o searbădă și revoltătoare încercare de a impune oamenilor forța” [7, p.96]. De aceea autorul consideră că dreptul pozitiv este o reflectare a dreptului rațional în viața socială, este un respect adus de viața socială dreptului rațional.

Prin formula drept rațional, M.Djuvara a urmărind concomitent două scopuri:

1) A prezenta acest concept ca fiind în strânsă legătură cu logica și rațiunea și nu ca manifestări sentimentale sau impulsuri spontane;

2) A arăta distincția dintre dreptul rațional și dreptul natural al școlii clasice a dreptului natural și a se pronunța împotriva acesteia din urmă, care afirma că există norme de drept valabile oriunde și oricând, indiferent de faptele sociale la care se aplică [8, p.182].

Explicațiile cu referire la această opțiune ori preferință se indică că: „Cosmopolitismul dreptului natural abstract, la care duce individualismul, trebuie înlocuit cu un drept rațional concret. Viața dreptului este înainte de toate concretă, așa cum fiecare comunitate o trăiește în sensul ei ideal de justiție, care se cere cu necesitate înfăptuit. Dreptul pozitiv el însuși nu apare și nu evoluează decât în și prin acest concret, care conține adevăratele lui izvoare ... ideea de justiție nu poate avea sens decât prin și în aplicările ei la situațiile concrete sociale cu toate elementele variate care intră în componența lor la un anumit moment istoric dat” [8, p.183].

Spre deosebire de dreptul natural, în formula dreptului rațional se prezumă că fiecare realitate socială nu numai că este foarte complexă, dar este unică și originală în felul ei, nemaiproducându-se niciodată, fapt pentru care și aprecierea juridică a unei realități sociale se percepe a fi și ea unică și dependentă de acea realitate la care se referă, precum și de complexitatea ei.

Datorită faptului că conceptul de drept rațional, include în conținut, aprecieri ale justiției acțiunilor în societate, M.Duvara a propus o modalitate de soluționare a problemei sursei și validității dreptului pozitiv.

Prin susținerea existenței dreptului rațional în paralel cu dreptul pozitiv M.Djuvara se declară adversar al pozitivismului juridic. Nerecunoașterea dreptului rațional ar însemna „să considerăm ca nejuridice toate afirmațiile prin care

juducăm faptele persoanelor din punctul de vedere al justiției chiar înainte de a le raporta la vre-o dispoziție de drept pozitiv și fără să cercetăm încă dacă normele respective se potrivesc sau nu cu regulile prescrise de textele de lege și, în genere, de dreptul pozitiv” [9, p.284].

În același timp trebuie de remarcat că diferențele înaintate între dreptul pozitiv (situația juridică realizată efectiv) și dreptul rațional (idealul material pe care o societate și-l face), ele nu pot fi înlăturate. Există o identitate de structură internă logică a moralei, a dreptului rațional și a dreptului pozitiv. Dreptul pozitiv este una din multiplele manifestări, chiar dacă e greșită, a ideii de justiție. Dreptul pozitiv este subordonat dreptului rațional, deoarece este format din formule greșite sau adevărate, drepte sau nedrepte de drept rațional, cărora li se adaugă caracterul pozitivității pentru a le oferi o putere și eficacitate socială specială [9, p.284]. Explicarea și aplicarea dreptului pozitiv se fundamentează pe dreptul rațional [8, p.180-181]. În susținerea acestei poziții sunt invocate pe post de argumente următoarele:

- dreptul pozitiv prin el însuși nu are justificare. El are însă la origine o idee rațională, pe care o presupune, idee cuprinzând o serie de principii, începând cu categoriile juridice. Prin urmare, legea are legile ei [7, p.95];

- dreptul pozitiv se întemeiază tot pe ideea de libertate, fără de care el s-ar reduce la voința principelui sau la voința haotică a statelor suverane [10, p.195-196];

- dreptul pozitiv se întemeiază pe o adeziune a întregii societăți (sau a unei părți majoritare) în jurul unei idei [11, p.27-35];

- dreptul pozitiv însuși atestă dreptul rațional fie direct, prin faptul că nu poate reglementa toată sfera lui de aplicabilitate, fie indirect, când legea conferă efecte juridice pozitive unor acte sau fapte reale sau evenimente raționale [12, p.150];

- „fără justiție obiectivă, viața nu merită de loc a fi trăită și nici un progres real nu ar putea fi realizat de nimeni” [12, p.150].

Referitor la adeziunea socială sau „recunoaștere” trebuie de menționat că în orice sistem, oricât de reprezentativ, există o parte de cetățeni (fie și minoritară), care nu aderă la dreptul pozitiv în vigoare și îl consideră ca o expresie a forței și nu a dreptului. Apare problema de a justifica obligația acestora de a se supune dreptului pozitiv, adică trebuie de identificat fundamentul legii. În această privință, M.Djuvara consideră, de altfel ca și mulți al autori încă de la antichitatea greco-romană și până în prezent, că legea trebuie respectată, deoarece corespunde nevoilor fundamentale ale vieții noastre sociale, indiferent dacă înțelegem noi acesta sau nu. Aplicarea dreptului pozitiv, și respectare prevederilor acestuia de către toți membrii societății fără excepție, se manifestă ca necesitate rațională, ineluctabilă pentru toți. Ordinea juridică pozitivă este rațional necesară și obiectiv obligatorie [13, p.19].

Dreptul privit ca idee de justiție, în sens larg, complet, pentru M.Djuvara este „o ordine rațională” [14, p.359-361], introdusă în societate prin sistematizarea ac-

tivităților care se manifestă în ea [11, p.30] prin ierarhizarea intereselor de joc [12, p.11].

După M.Djuvara, adevăratele norme de drept au caracter obiectiv, sunt produse ale rațiunii și în orice moment al istoriei rămân identice pentru toți oamenii.

După cum am punctat deja, M. Djuvara subordonează dreptul pozitiv ideii de justiție, considerându-l ca una din formele de manifestare a acesteia. Gânditorul îi atribuie *ideii de justiție* o semnificație kantiană, aceasta reprezentând „o simplă schemă rațională pur ideală” [9, p.284]. D.-V. Piuitu observă o configurație piramidală descendentă a dreptului la M. Djuvara. Astfel, ideea rațională de justiție reprezintă o schemă ideală de raționare, bazată pe ceea ce numea Kant principiul universal al dreptului. Ulterior, la un nivel inferior, găsim idealul social de justiție (idealul concret al unei societăți), în jurul căruia se organizează apoi sistemul juridic pozitiv [5, p.147].

Ideea de justiție reprezintă elementul formal al judecății juridice, care se caracterizează prin logicitate și obiectivitate. Această idee de justiție are caracter ideal și nu poate să se realizeze în totalitate niciodată. Din ea rezultă normele dreptului rațional, care formează un tot virtual sistemic [15, p.520-523] și asigură raționalitate și obiectivitate adevărurilor juridice. Ideea de justiție, la fel ca și dreptul rațional, are caracter universal doar în ceea ce privește forma sa.

În ceea ce privește elementul material al judecăților juridice, acesta este dictat de faptul că realitățile vieții sociale diferă în spațiu și timp, mediul social se schimbă, societatea evoluează, iar fiecare societate are propriul său ideal de justiție în care crede și spre care tinde. Respectiv, nu putem vorbi despre un drept rațional echivalentul dreptului natural formulat de școala cu același nume, adică universal, etern și imuabil. M. Djuvara vorbește despre „un drept rațional variabil în timp și în loc, după complexul împrejurărilor sociale în care el trebuie să se aplice și la el trebuie cu necesitate să se adapteze: e un drept viu, trebuind să corespundă întocmai vieții reale a fiecărei societăți” [15, p.593]. Mai mult ca atât, nici în baza dreptului rațional aprecierea juridică în realitate nu poate fi unanimă, dat fiind faptul că fiecare individ este, mai mult sau mai puțin, original. În consecință „se stabilește o medie de înțelegere juridică a oamenilor în societate” care se exprimă prin dreptul pozitiv. În cazul în care toți ar formula aceleași aprecieri juridice asupra situațiilor de fapt în baza dreptului rațional, în cazul în care nu s-ar putea naște nici un fel de discuții contradictorii, „dreptul pozitiv s-ar confunda cu cel rațional”. Concluzia formulată de M. Djuvara în acest sens este că „un drept rațional perfect și deplin înțeles ar fi de la sine obligatoriu, fără să mai poată interveni dreptul pozitiv” [15, p.512].

Astfel M.Djuvara arată că dreptul variază de la o societate la alta și de la o perioadă istorică la alta. Însă aceasta nu înseamnă că actul, valoarea și norma juridică sunt relative și subiective. Dincolo de această diversitate a tipurilor de drept rămâne și se păstrează forma, ideea dreptului și a justiției, adică condițiile apriori ale experienței juridice. Așa ajungem la o altă problemă abordată de M.Djuvara

– problema posibilității cunoașterii juridice, încercând să descopere condițiile realizării ei, însă aceasta nu face obiectul prezentului studiu. Vom puncta doar faptul că cunoașterea juridică cuprinde două elemente distinctive: simpla constatare a faptelor și aprecierea acestora. Anume aprecierea modifică natura faptelor și le ridică la nivel juridic. Însă în legătură cu aceasta apare întrebarea dacă aprecierea juridică poate avea o valoare obiectivă. De răspunsul la această întrebare depinde posibilitatea înțelegerii dreptului și fundamentarea lui ca disciplină științifică.

La M. Djuvara, obiectivitatea cunoștințelor juridice depinde de faptul dacă ele sunt conforme cu elementele unor aprecieri raționale de drept [5, p.146]. M. Djuvara consideră că în orice societate, în afara dreptului pozitiv, există și un alt drept, care permite evaluarea obiectivă a faptelor juridice și acesta este dreptul rațional. Dreptul pozitiv cuprinde regulile de comportament recunoscute și urmate ca efectiv valabile într-o societate, iar dreptul rațional reprezintă categoriile juridice și principiile pe care se întemeiază dreptul pozitiv [9, p.283]. Obiectivitatea pretinsă a principiilor dreptului rațional impune necesitatea fundamentării acestuia pe acel principiu care guvernează raționalul – principiul logic al identității și contradicției; „din două enunțuri de acest fel care ar fi contradictorii, înțelegem astfel îndată că una trebuie în mod necesar să fie neadevărată” [9, p.284].

Constatând că dreptul rațional este format din norme juridice generale, M. Djuvara î-și propune să dezvăluie mecanismul prin care aceste norme se formează, pentru „a înțelege într-adevăr natura dreptului rațional” [15, p.515]. Concluzia generică înaintată de gânditor este că normele juridice generale, adică normele dreptului rațional au la bază observațiile particulare. Nu putem admite ideea, insistă M. Djuvara, că normele generale se pot forma de la sine, fără nici un fel de experiență, pe baza unor inspirații de moment, a unor porniri dumnezeiești, apărute prin miracole [15, p.516]. M. Djuvara indică două mijloace metodologice, ambele cu caracter inductiv, prin intermediul cărora are loc generalizarea juridică, adică trecerea de la normele individuale la normele generale ale dreptului rațional: (1) generalizarea elementului formal; (2) generalizarea elementului material.

Primul mijloc se realizează prin inducție, similară celei a lui F. Bacon, deoarece este imediată și necesară. Este suficientă observarea unui singur caz particular pentru a formula generalizarea. „Generalizarea este impusă cu necesitate în această materie de postulatul logic care domină întreaga cugetare juridică, și anume de ideea rațională de justiție, care exige, ca, în împrejurări exact identice, orice persoană să aibă aceleași obligațiuni și aceleași drepturi” [15, p.517]. Deci, suntem în prezența unei generalizări juridice formată prin inducție, pentru validitatea căreia este necesară întrunirea cumulativă a două condiții: a) judecata inițială individuală să fie corectă; b) circumstanțele de fapt să se reproducă exact.

Al doilea mijloc se realizează prin inducție aristotelică și se bazează pe frecvența constatării faptelor juridice similare în trecut și probabilitatea apariției acestora în viitor. Altfel spus, acest mijloc este dependent de un eveniment viitor și incert de realizarea căruia depinde existența unei obligații juridice. Respectiv,

pentru a formula generalizarea este necesară „o lungă experiență psihologică și socială”, dar și o presupunere că și în viitor vor exista „cazuri unde părțile sau legea vor avea în fapt intenția de a face să depindă existența unei obligații de realizarea unui eveniment viitor și nesigur” [15, p.519]. Însă M. Djuvara constată că această generalizare, pe lângă elementul pur material, mai conține o judecată generală de drept, care constituie elementul general formal. Acest element, în cazul în care este atribuit unui fapt social generic, presupune existența unei obligații juridice individuale ori de câte ori există cazuri concrete la care se raportează aceste formulări generale. Concluzia la care ajunge gânditorul este că elementul material poate fi el însuși generalizat prin procedeele unei constatări de fapt. Altfel spus, doar generalizarea elementului formal este o metodă propriu-zis juridică, anume sub forma unei inducții imediate și necesare. „La baza oricărei generalizări juridice se găsesc prin urmare astfel de judecăți individuale de „cazuri” particulare, de simple acțiuni concrete ale indivizilor oameni” [15, p.520].

Astfel, M. Djuvara consideră indiscutabil faptul existenței unor judecăți de apreciere a acțiunilor umane realizate în afara și independent de orice drept pozitiv. „Judecata astfel emisă are o valoare normativă; ea este rațională și obiectivă, ca oricare cunoștință logică a unui adevăr, impunându-se oricărui cuget capabil de a o înțelege; ea variază în sfârșit prin conținutul său, cu fiecare acțiune în parte, cu fiecare societate dată, sau cu fiecare din etapele evoluției ei” [15, p.520]. Adevărurile juridice formulate independent de dreptul pozitiv, datorită caracterului obiectiv și rațional, pot fi integrate în mod logic într-un sistem virtual și unitar de norme. Acest sistem reprezintă dreptul rațional. M. Djuvara susține că elementele dreptului rațional se află între ele în relații de coordonare/subordonare/supraordonare, dar comportă un caracter unitar și necontradictoriu, aceasta constituind „o exigență primordială, a rațiunii însăși, fără de care nici o cunoștință nu este posibilă, în nici o materie și deci nici în drept” [15, p.521].

M. Djuvara distinge trei categorii de realități juridice: (1) relația juridică; (2) dreptul pozitiv; (3) legiferarea [15, p.141]. Cercetând natura realităților juridice, autorul argumentează natura logică rațională a acestora, excluzând categoric atât natura lor materială, cât și cea psihologică. În același timp, M. Djuvara demonstrează legătura logică între aceste trei realități juridice. Astfel, în relațiile sociale se constituie relații juridice individuale, care, uneori se transformă în conflicte juridice. În cazul în care aceste conflicte perpetuă apare necesitatea soluționării lor. Aici intervine legiferarea. În baza unor relații juridice preexistente legea formulează soluții pentru viitor la alte situații de fapt similare. Prin aplicarea acestor legi se obține dreptul pozitiv. [15, p.150-151]

Elementul fundamental al dreptului pentru M. Djuvara este relația juridică. Pentru M.Djuvara cel mai perfect exemplu de relație juridică este convenția [12, p.26, 27], care este definită ca fiind o convergență a unor voințe juridice raționale socialmente exteriorizate ale mai multor subiecte, aceste voințe având drept scop obiectiv și comun producerea prin prestații pozitive sau negative a unei situații juridice.

Valoarea juridică a convenției, obligativitatea ei se întemeiază anume pe criteriul coerenței logice, al necontradicției care stă la baza ei. De aceea încălcarea unei convenții este în mod rațional condamnată [11, p.40].

În societate toate actele sau faptele juridice au caracter de convenție și implică direct sau indirect o voință juridică consensuală. Orice raport juridic este “un acord din punctul de vedere rațional” [11, p.33]. Chiar și actele unilaterale de voință sunt în realitate părți de convenție, oferte și acceptări, care nu-și produc efectul fără cealaltă parte a convenției [11, p.31-32].

M. Djuvara distinge patru elemente obligatorii a relației juridice: 1) *personalitatea juridică*, care se manifestă prin 2) *actele juridice*, 3) *obiectul relației juridice*; 4) *raportul juridic* propriu-zis [15, p.171; 16, p.7]. Pentru toate aceste patru elemente fundamentarea rațională este obligatorie, fapt la care ne vom referi succint în continuare.

În spiritul filosofiei kantiene, M. Djuvara delimitează *personalitatea juridică* de personalitatea morală. Personalitatea juridică nu poate să existe și să se dezvolte decât în jurul personalității morale, totuși personalitatea morală ține de ordinea rațională interioară a omului, în timp ce personalitatea juridică ține de coexistența lui exterioară. Spre deosebire de personalitatea morală, care este caracteristică oricărui om ca ființă rațională, personalitatea juridică se manifestă doar în cadrul societății, în relațiile de coexistență a omului cu alți oameni [15, p.194]. Calitatea de personalitate juridică se fundamentează, înainte de toate, pe raționalitatea subiecților de drept. Pentru M. Djuvara principala condiție pentru existența unei personalități juridice este de a fi o ființă cu activitate rațională [15, p.176]. Anume activitatea rațională permite individului să-și cunoască propriile drepturi și obligații pentru ca ulterior să valorifice în relațiile cu alți subiecți în cadrul unei ordini exterioare de coexistență.

Actul juridic este cel de al doilea element al relației juridice. Elementul central în cadrul actului juridic pentru M. Djuvara este voința. Dar nu o simplă voință, ci voința liberă.

Dar libertatea și voința juridică diferă de libertatea și voința psihică [11, p.24]. Voința juridică este unica care generează relații juridice, ceea ce-i conferă caracter normativ, adică ea trebuie să se conformeze anumitor norme [15, p.115-119]. Această voință juridică nu are caracter psihologic, ci caracter logic, deși elementul psihologic contează și el, deoarece interpretându-l prin manifestările sale externe vom ajunge la voința logică. Toate voințele unei relații juridice tind spre idealul etic rațional, în primul rând prin scopul urmărit de fiecare voință și apoi prin efortul de unificare a scopurilor [15, p.234].

Obiectul este al treilea element al relației juridice și reprezintă bunurile care, urmare a relațiilor juridice, intră în posesia persoanelor juridice. M. Djuvara distinge între bun și lucru: prima este o noțiune pur juridică, iar a doua este o noțiune pur empirică. Un lucru poate deveni bun doar dacă apare întrebarea cui trebuie atribuit. Calitatea de bun în sensul juridic de obiect al relației juridice la M. Djuvara

este legat indisolubil de capacitatea rațională a subiecților de a discerne în legătură cu legitimitatea deținerii acestuia. Respectiv, obiectul relației juridice este rezultatul unei elaborări raționale. [15, p. 239, 240]

Al patrulea element al relației juridice este însuși *raportul juridic*. Un așa raport se stabilește între persoane, prin actul juridic, cu referire la un anumit obiect. După M. Djuvara esențial în cadrul unui raport juridic este aprecierea rațională, care este cu totul diferită de o simplă constatare. Astfel, elementul fundamental în cadrul oricărui raport juridic nu este faptul că cineva *are* o obligație, ci faptul că acesta *trebuie* să execute prestația (obligația) respectivă. Anume această apreciere rațională distinge știința dreptului de științele de constatare. [15, p.257]

În orice raport juridic găsim dreptul subiectiv și obligația și între ele există întotdeauna o corelație. Nu există un drept al cuiva fără o obligație a altuia [15, p.263; 16, p.25]. Și anume această corelație este ceea ce distinge dreptul subiectiv de simplul interes. Căutând natura dreptului subiectiv, M.Djuvara afirmă că acesta nu reprezintă nici „voință”, nici „interes”, el canalizând interesul și voința, considerându-le pe unele legitime, iar altele ca ilegale [16, p.5, 13]. Astfel dreptul subiectiv este o realitate pur juridică de natură rațională. Pentru autor atât drepturile, cât și obligațiile sunt guvernate de ideea etică și de raționalitate [16, p.4, 25].

M. Djuvara combate ideile acelor gânditori, care afirmă că pot exista obligații fără drepturi (de ex. L. Duguit). Gânditorul consideră că se admite o confuzie între realitatea constatată și realitatea juridică. Ultima este o realitate rațională, care urmează a fi apreciată și nu constatată prin intermediul simțurilor. „Prin simțurile externe constatăm faptele, relațiile sociale care servesc drept bază relațiilor juridice; dar relația juridică însăși este ceva care se înțelege numai cu mintea, căci cuprinde ideea de obligație. Obligația nu se constată cu ochii, nici nu se pipăie, nici nu se aude, obligația se înțelege cu rațiunea.” [15, p.264].

Cu titlu de concluzie generică la cele care au fost reflectate în conținutul acestui studiu constatăm că, în pofida tuturor dificultăților care sunt inerente oricărei încercări de a aborda problemele raționalității în drept, Mircea Djuvara a reușit să propună idei originale însoțite de argumente convingătoare, care nu și-a epuizat valoare în prezent și care pot fi o pistă ale unor cercetări complexe ale diverselor tematici ale filosofiei și teoriei dreptului. În același timp, suntem convinși că tema nu este nici pe departe epuizată și merită a se reveni la aspecte particulare și tematice care să fie reflectate în studii ample și abordări prospectiv-evaluative.

Referințe bibliografice:

1. Del Vecchio G. Lecții de filosofie juridică. București: Europa Nova, 1994
2. Mihai G. Mircea Djuvara, filosof și teoretician al dreptului, Cuvânt înainte. În: Piuitu Dumitru-Viorel, Filosofia juridică a lui Mircea Djuvara. Craiova: Ed. SITECH, 2010

3. Berceanu B. Mircea Djuvara. Note despre viața și opera sa. În: Djuvara M. Teoria generală a dreptului. Drept rațional, izvoare, drept pozitiv. București: Editura ALL BECK, 1999
4. Craiovan I. Prin labirintul juridic. București: Universul Juridic, 2009
5. Piuitu D.V. Filosofia juridică a lui Mircea Djuvara. Craiova: Editura SITE-CH, 2010
6. Popa N., Teoria generală a dreptului, București: Edit. ACTAMI, 1992; citat după: Avornic Gh., Teoria generală a dreptului, Chișinău: Editura Cartier, 2004
7. Djuvara M. Drept și drept pozitiv. În *Analele de Drept din București*, 2, nr. 1, ian.-mart., 1940; citat după: Djuvara M., Eseuri de filosofie a dreptului, București: Ed. Trei, 1997
8. Djuvara M. Precis de filosofie juridică. București: Tipografia ziarului Universul, 1941; citat după: Djuvara M., Eseuri de filosofie a dreptului, București: Ed. Trei, 1997
9. Djuvara M. Contribuții la teoria cunoașterii juridice. Spiritul filosofiei kantiene și cunoașterea juridică. București: Tipografia ziarului Universul, 1942; citat după: Djuvara M., Eseuri de filosofie a dreptului, București: Ed. Trei, 1997
10. Djuvara M. Criza dreptului internațional public. În: *Analele Acad. Rom., Memoriile Secț. Istorice, seria III, t. XVIII, 1936/1937*
11. Djuvara M. Analiza ideii de convețuire în drept, Constanța: Tip. Moderna, 1940
12. Djuvara M. Le fondement de l'ordre juridique positif en droit international, Paris: Libr. De la Societe du Recueil Sirey, 1939
13. Djuvara M. Le grands problemes du Droit: le droit positif, Bucarest: Tip. Roumaines Reunies,
14. Djuvara M., Observații metodologice asupra fenomenului juridic, în: *Arh. Șt. Ret. soc.*, 8, 1929
15. Djuvara M. Teoria generală a dreptului. Drept rațional, izvoare, drept pozitiv. București: Editura ALL BECK, 1999
16. Djuvara M., Ceva despre ideea de drept subiectiv și obligație. București: Inst.a.g.Marvan, 1939.